

Sergij Vilfan

TEMELJI IN RAZVOJ DENARNIH SISTEMOV V SLOVENSКИH DEŽELAH DO 17. STOLETJA

Razširjeno besedilo referata na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Trubarjev oče je v prvi četrtini 16. stoletja plačeval od mlina na Rašci 96 denarnih enot, označenih z (ostrim) ß .¹ Literarnega zgodovinarja je zanimalo, koliko pšenice je predstavljala ta vsota in ob uporabi tedaj znanih računskih ključev je sprva prišel na 4600 kilogramov ali skoraj pol vagona, kar pomeni, da bi bil mlinar dobival najmanj vagon mlinarske merice. Kdor količkaj pozna vodo Raščo, bo posumil o tem izračunu, tako tudi Mirko Rupel. Na njegovo vprašanje sem mu izračunal, da je denarna vsota predstavljala največ kakih 150 kg, včasih pa tudi — glede na gibanje cen — komaj 50 kg pšenice. Glavna napaka v prvotnem računu je bila v tem, da je temeljil na avstrijskem denarnem sistemu in ne na domačem, slovenskem. Znamenje (ostri) ß za solidus ima namreč v obeh bistveno drugačen pomen.

Vedno znova se v slovenski zgodovinski literaturi uporablja naziv šiling tam, kjer bi bil pravi naziv sold; govori se o funtu tudi tedaj, ko gre v resnici za libro, liro ali libernik oziroma laški funt. Čeprav je nadalje Janko Polec že pred pol stoletja ugotovil, da je slovenski naziv za pfennig — denarič,² prevladuje v naši zgodovinski literaturi še vedno nešteto penezov, (p)fenigov, vinarjev, beličev, bečev in to celo tudi tam, kjer ta imena naravnost zavajajo v napačne kvantitativne predstave.

Vedeti je treba, da imajo znamenja za libro, solidus in denarius pač zelo različne pomena, da moči avstrijske birokracije ne smemo projicirati v dobo pred Jožefom II. in da je Slovenija tudi pod okriljem širših državnih celot v mnogem živela svoje življenje, in to predvsem v gospodarstvu!

Naslednji prikaz je večidel povzet po nedokončanem rokopisu, ki ga imam načetega že trideset let in ki ga v želji po izboljšavah in dopolnitvah doslej nisem v celoti objavil. Pač pa sem v Pravno zgodovino Slovencev vnesel nekaj skrčenih podatkov,³ pa še ti so v zgodovinski literaturi ostali brez posebnega učinka. Tako bo prav, če tu povem nekaj več o stanju raziskav, ne da bi se najprej razpisal o — v slovenščini skoraj neobstoječi — literaturi, in če se snovi lotim kar po časovnem zaporedju.

I. Začetki dveh vzporednih računskih in kovnih sistemov.

Posebnosti denarnih razmer na Slovenskem ne izvirajo toliko iz tega, da bi bili v prometu kovanci različnih izvorov — kar se je dogajalo povsod — temveč so bile posledica dejstva, da sta bila dva prevladujoča kovna sistema povezana z različnima števničnima sistemoma, ki sta se morala na slovenskem ozemlju nekako uskladiti. Ker pa so števnici sistemi razumljivi le v povezavi s kovnimi, iz katerih v bistvu izhajajo,

¹ M. Rupel, Primož Trubar, življenje in delo, Ljubljana 1962, str. 11; isti, Primus Truber, Leben und Werk des slowenischen Reformators, Südosteuropa-Schriften 5, München 1965, str. 7.

² J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, v: Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XVII (1936), pos. oddis str. 125, op. 677, sam poleg naziva denarič uporablja tudi manj posrečeni izraz penez. Še 1860 je M. Gigale v: Deutsch-slowenisches Wörterbuch, Laibach 1860, 2, str. 1158, navajal za Pfennig slovenske besede: vinar, venar (označen kot tujka), fenik (označen kot tujka), belič, denarček. Od vseh teh izrazov je edino denarček uporaben za vse vrste pfennigov. Penez je očitno nastal pod vplivom hrvaške terminologije.

³ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 143—146, 307—309, 483—484; isti, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Graz 1968 (Grazer Rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21), str. 99—101, 185—186.

je treba vsaj v temeljnih črtah upoštevati oba. Morda bo razvoj teh sistemov še najbolj razumljiv, če začnemo s precej poenostavljenim prikazom, ki ga je med drugim z uporabo Luschinovih dognanj v začetku našega stoletja sestavil Karl von Ernst.⁴

V zgodnjem srednjem veku so po tako imenovanem karolinškem sistemu kovali iz funta srebra dvajset solidov po dvanajst denarijev = 240 denarijev. Beseda libra, ki ji je pozneje ustrezala tudi beseda funt, je začela tako pomeniti utežno enoto in hkrati število 240. Bavarci pa so obdržali večjo vrednost solidusa, ki so ga naslonili na bizantinski zlatnik istega imena (trgovina po Donavi?), tako da so iz funta srebra (približno 400 g) kovali manj solidov, namreč osem tako imenovanih dolgih solidov po trideset denaričev.⁵

Pozneje so v zahodni Evropi zaradi podražitve srebra in obrezovanja srebrnikov kovali iz utežnega funta po dvanajst unč čedalje več denarijev. Po nekaterih starejših razlagah je nadaljnji razvoj potekal takole: Ko je število denarijev, ki so jih kovali iz funta, doseglo 360, so kovni sistem skušali zopet nasloniti na razmerje, po katerem je ena utežna enota dala 240 denarijev. Pri tem pa niso povečali denarijev (saj bi se boljši kovanci ne bili mogli obdržati v prometu!), temveč so zmanjšali kovno utež v razmerju 360 : 240, torej na dve tretjini ali od dvanajst unč na osem unč; novo kovno utež so imenovali marka, iz nje so zopet kovali 240 denarijev, vendar je število 240 slej ko prej ostalo imenovano po funtu. Ker je utežna marka tehtala dve tretjini funta, so številno marko določili po enakem razmerju, torej je štela 160 denarijev.

Danes velja za nastanek marke drugačna razlaga. Če Luschin je imel uvedbo marke za severnogermansko prilagoditev nekdanje rimske uteži.⁶ V kratkem povedano: že obstoječo utež⁷ (verjetno skandinavskega izvora) so prilagodili libri kot 2/3 njegove mase in iz tako določene marke kovali 2/3 od 240, torej 160 denarijev. Naj bo že kakor koli — tudi ko se je dejanski izkôv iz marke povečal, je število 160 ostalo številna marka.

Denariči so se še naprej slabšali, to je, vsebovali so vse manj čistega srebra. Tako so na primer v dobi Babenberžanov iz dunajske marke v teži 280,006 g sprva kovali 240 dunajskih denaričev po 1,16 g, toda že sredi 13. stoletja je denarič pri kosmati teži 0,99 g vseboval le še 0,79 g srebra in konec 14. stoletja so iz dunajske marke kovali že 1066 2/3 denaričev po 0,262 g srebra, nakar je prišlo do reforme z okrepitevijo denariča.⁷

Še hitreje pa so se slabšali denariči v severni Italiji, zlasti po veronskem kovu. To velja tudi za Benetke, kjer je lira (libra, funt) kot številna enota in kovanec po srebrni vsebini padla daleč pod utežni funt. Obsegala pa je po karolinškem sistemu še naprej po dvajset solidov,⁸ ti pa po dvanajst denaričev, le da so denariči že izgubili toliko vrednosti,⁹ da se delitev solida na denariče ni mogla trajno obdržati. Veronski kov se je uveljavil tudi na Tirolskem, ki je bilo bogato s srebrnimi rudniki.

II. Nekaj novejših ugotovitev v zvezi z začetkom teh sistemov.

Pravkar nakazani razvoj more veljati le kot uporabna ponazoritev za didaktične namene, ne sme pa zavajati v preveč poenostavljene predstave. Zato vendarle nekaj več o kronologiji in sploh o starejši problematiki.

⁴ K. v. Ernst, *Geschichte des Münzwesens bis zum J. 1857*, v: E. Mischler — J. Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch* II, Wien 1906, str. 248—264.

⁵ Prim. A. Dopsch, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, 2. Teil, Weimar 1913, 1921/22, str. 292 sl. Če je, bil bavarski sold-siling prilagojen bizantinskemu solidusu, je že veljal petkrat več od severnoitalijanskega; prim. op. 8.

⁶ A. Luschin v. Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München-Berlin 1926, reprint München 1973, str. 198. Podobno F. Friedensburg, *Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neueren Zeit*, München-Berlin 1926, reprint München-Wien 1972, str. 23.

⁷ Ernst, *Geschichte* (kot v op. 4), str. 251.

⁸ C. G. Mor, *L'età feudale* II, Milano 1952, str. 342, navaja, da je beneški solid že l. 983 imel le še vrednost pol cesarskega solida, medtem ko je bil bizantinski zlati sold vreden pet beneških.

⁹ N. Papadopoli, *Sul valore della moneta Veneziana*, Venezia 1885, str. 11; v 13. stoletju so beneški denariči tehtali le še četrtno karolinških, pri tem pa so vsebovali srebra le še četrtno svoje teže.

Luschin in tudi Dopsch sta postavljala preobrazbo frankovskega kovništva na poznoantičnih podlagah v prvo polovico 7. stoletja, ko naj bi bilo prišlo do dvojne veljave, na zlati in srebrni podlagi (bimetalizem).¹⁰ Pozneje je predstave o kovništvu te dobe in denarnih razmerah izpopolnil Werner,¹¹ na primer s presenetljivim podatkom, da je bilo v 7. stoletju v Galiji kar 800 kovnic; kjer so bili kovanci kolikor toliko enotni (na primer južno od Seine), so jih v plačilnem prometu šteli, drugod pa so preračunavali kovinsko vrednost različnih kovancev. Temu so služile fine tehtnice, kakršni sta bili dve najdeni v langobardskem grobišču v Kranju.

Že pred Pipinom¹² ali najpозneje pod njim je v 8. stoletju solid že dobil pomen dvanajst denarijev; funt pa dvajset solidov oziroma 240 denarijev — vendar zelo nedoločljive mase — pa v splošnem pripisujejo Karlu Velikemu.¹³

Bimetalizem, kot vzporedna veljava zlatih in srebrnih kovancev je po Dopschu obstajal še v karolinški dobi, vendar razmerje med zlatom in srebrom po njegovem ni znano, prav tako ne izkov (Münzfuß).¹⁴ Zlatniki so od konca 8. stoletja naprej prihajali čedalje bolj iz islamskih dežel, kar velja posebej za arabski dinar.¹⁵ V Nemčiji je iz Skandinavije uvedena marka prvič izrecno dokazana v 11. stoletju, vendar do 1160. še redka.

Med neznanke iz zgodnjega srednjega veka je štela vsaj doslej masa karolinškega funta — pondus Karoli. Za rimsko libro (funt) je sprejel Luschin izračun 327,45 g po dvanajst unč (27,288 g) oziroma po 72 solidov. Ta določitev je še danes v glavnem sprejeta. Poznejši srednjeveški funti, kolikor so jih uporabljali v kovništvu, so bili kaj različni, tako je na primer kotorski (1340) tehtal 357,03 g.

V splošnem pa je v kovništvu prevladovala marka. Breška marka na Koroškem je na primer tehtala toliko kot kölnska, namreč 229,456 g. Tudi beneška je bila okrog 1200 še enaka kölnski, v 14. stoletju pa se je držala okrog 238 g. Dunajska marka je v prvi polovici 13. stoletja imela okrog 242 g, pozneje je bila nekoliko večja.¹⁶ Ob koncu srednjega veka je imela marka pogosto 233,85 g, a z mnogimi nihanji.¹⁷

Že dolgo velja spoznanje, da kovništvo in denarstvo nista razumljiva brez metroloških podlag.¹⁸ Dosledna pritegnitev teh podlag je v zadnjem času z deli Haralda Witthöfta¹⁹ pripomogla k rešitvi nekaterih ključnih vprašanj, ki so jih dotedanje raziskave frankovske dobe puščala odprta. Samo nekaj iz obsežnih avtorjevih izvajanj:

Pri iskanju mase, ki naj bi jo predstavljal pondus Karoli, trčimo na način računanja »inter aurum et argentum«, pri katerem se skuša postaviti razmerje med solidom zlata in denarijem srebrna podlagi rimske težje libre po dvanajst unč (= 327,45 g). Rimska libra se je delila na 72 solidov, dvajset takih solidov pa je po frankovskem sistemu pomenilo libro zlata (približno 91 g). Pri konstantnem razmerju vrednosti zlata proti vrednosti srebra 12 : 1 bi libri zlata ustrezajoča srebrna libra tehtala dvanajstkrat več, torej približno 1091 g, to pa bi bila libra, ki bi bila skupni imenovalec za zlato in srebro. Za kovanje srebrnikov so dejansko uporabljali pol take libre — pondus (utež, funt), torej 545,75 g, kar je očitno prednik poznejših trgovskih funtov.

¹⁰ Prim. A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, 2. Teil, Wien 1923, 7. Abschnitt: Münzwesen und Geldwirtschaft.

¹¹ J. Werner, *Waage und Geld in der Merowingerzeit*, v: *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, München 1954, H. 1.

¹² Dopsch, *Wirtschaftsentwicklung* (kot v op. 5), str. 278 sl.

¹³ Friedensburg, *Münzkunde* (kot v op. 6), str. 9 sl.

¹⁴ Dopsch, *Wirtschaftsentwicklung* (kot v op. 5), 292 sl.

¹⁵ Npr. R. Latouche, *Les origines de l'Economie Occidentale, IVe—XIe siècle*, Paris 1956 (*L'évolution de l'humanité XLIII*), str. 168 sl.

¹⁶ Friedensburg, *Münzkunde* (kot v op. 6), str. 23.

¹⁷ Luschin, *Allgem. Münzkunde* (kot v op. 6), str. 167—169.

¹⁸ A. Loehr, *Österreichische Geldgeschichte*, Wien 1946 (*Veröff. des Vereins für österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 4), str. 30.

¹⁹ H. Witthöft, *Münzfuß, Kleingewichte, Pondus Caroli und die Grundlagen des nordeuropäischen Maß- und Gewichtswesens in fränkischer Zeit*, Ostfildern 1984 (*Sachüberlieferung und Geschichte, Stegerner Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur*, Bd. 1), 203 strani; prim. tudi isti, *Die Rechnung und Zahlung mit Gold und Silber nach Zeugnissen des 6. bis 9. und 13./14. Jahrhunderts*, v: *Hamburger Beiträge zur Numismatik 30/32 (1976/78)*, Hamburg 1985, str. 9—36.

Že po kapitularju iz let 754/755 so ločili kovno libro po 22 solidov (264 denarijev) in računsko po 21 solidov (252 denarijev). V virih nastopajoča denarija kot 1/40 in kot 1/12 solida je moč razložiti tako, da je prvi ulomek solida za zlato/srebro (libra po 1091 g : 21 solidov = 51,9 g : 40 denarijev = približno 1,29 g), drugi pa ulomek srebrnega solida (rimska libra po 327,45 g : 21 solidov = 15,59 : 12 denarijev = 1,29 g). Ti in podobni ključi so dopuščali dokaj praktična razmerja do bizantinskih kovancev in še posebej do arabsko-islamskega zlatega dinarja in srebrnega dirhama. »Med rimsko-bizantinskim, islamskim in slednjič frankovskim kovništvom ni bilo neskladja. Vrednosti kovancev in utežne enote so se podrejele sistemu, ki jih je vse pokrival.«²⁰

Prefinjenost računskega sistema, ki je bila pravkar samo nakazana, preseneča le, če pozabljamo, da je zlasti Karel Veliki zbiral učenjake zahodnega sveta. Imeli so smisel za števila; po Izidoru Seviljskem so bila »števila pred rečmi« in tudi cesar si je v cerkvenem in gospodarskem življenju prizadeval za poenotenje, kar se posebej kaže v merstvu.²¹

V tej zvezi se Witthöft loteva v literaturi pogosto obravnavanega in nikdar rešene vprašanja o karolinški uteži (funtu), o pondusu Karoli, ki so ga različni avtorji enačili z rimsko težjo libro po 12 unč, povečano za tri, štiri ali šest unč; preračuni v grame so še bolj različni in segajo od 367 do 491 g. Witthöft meni, da so pod Karlom Velikim prešli od solida po 40 denarijev (glej zgoraj) na solid po 30 denarijev, ki je ustrezal arabskemu zlatemu dinarju po 4,25 g in njegovemu verjetnemu zahodnoevropskemu pendantu — mankususu.²² Po računu inter aurum et argentum (zlato/srebro) pa naj bi iz tega izšel karolinški denarij z maso 1,701 g ($4,2525 \text{ g zlate} \times 12 = 51,03 \text{ g srebra} : 30 = 1,701 \text{ g srebra}$). Kovni funt Karla Velikega (256 denarijev po 1,701 g) je torej imel 435,456 g, računski funt (240 denarijev po 1,701 g) pa 408,240 g. Pondus — funt srebra kot pol libre inter aurum et argentum s svojimi 300 denariji po 1,701 g je zdaj imel 510,300 g oziroma 18 unč. Tako je pondus Karoli izraz, ki se veže na več temeljnih utežnih enot.

Razna utežna razmerja razlaga Witthöft med drugim z naravoslovnimi temelji, zlasti s specifično težo srebra in zlata (dve kočki srebra sta z enako veliko kocko zlata v utežnem razmerju 25 : 24), kar avtor uporabi za poskus razlage nekaterih sicer težko razumljivih relacij.²³

V luči takih in podobnih obsežnih izvajanj in mnogih računov preverja Witthöft Pirennovo mnenje, da je šele razširitev islama v 7. in 8. stoletju pokopala staro Evropo, kar naj bi se med drugim kazalo v tem, da je Pipin nadomestil zlato valuto s srebrno. Račun zlato/srebro (inter aurum et argentum) po Witthöftu ne dokazuje gospodarskega nazadovanja; tudi ni dokaza za odtekanje zlata in nesporno gospodstvo srebrne veljave od 8. stoletja naprej, ustreza razmeram v merovinški dobi, nakar so pod Pipinom in Karlom srebrni denariji postali zopet težji. »Tako manjka Pirennovi numizmatični argumentaciji v odločilnih točkah dokazna moč«. S tem pa pridobi večji pomen Dopscheva teza, po kateri je samostojni merovinško-karolinški razvoj privedel v 8./9. stoletju do večje in bolj razširjene trgovine, kot so nekdanj menili.²⁴ To ugotovitev skuša Witthöft podpreti in dopolniti z analizo frankfurtskega kapitularja iz 794 (ki ga ima za osrednji instrument reform Karla Velikega)²⁵ in sploh reforme merstva Karla Velikega.²⁶ Ne da bi mogli tu slediti računom v podrobnosti, naj samo opozorimo na nekaj splošnih ugotovitev: žitne mere so bile v pridelujočih pokrajinah večje kot v porabniških, na deželi so bili škafi večji kot v bolj oddaljenem mestu.²⁷ Kapitularji, ki govore o merah in cenah, niso imeli namena določati cene in pobijati draginjo, temveč naj bi predvsem normirali mere. Oves, ječmen, rž, pšenica

²⁰ Witthöft, Münzfuß (kot v op. 19), str. 40.

²¹ Witthöft, nav. delo, str. 52, 53.

²² Witthöft, nav. delo, str. 61 sl., str. 82 sl.

²³ Witthöft, nav. delo, str. 86 sl., 94 sl.

²⁴ Witthöft, nav. delo, str. 108 sl.

²⁵ Witthöft, nav. delo, str. 168.

²⁶ Witthöft, nav. delo, str. 113 sl.

²⁷ Witthöft, nav. delo, str. 128 sl.

itd. pomenijo očitno po tradiciji priznana in v dnevni praksi znana razmerja med prostornino in težo. Modij ovsa tako ne pomeni nujno oddaje ovsa, temveč vrednost katere koli oddaje. Gre torej za razmerja vrednosti na podlagi žitnih mer in srebrnih uteži.²⁸ Razmah mestnih posebnih uteži in pojav drobnejših uteži se je mogel začeti šele z razcvetom mest in obrti po 12. stoletju.²⁹ Skratka: zgodnjerednjeveško merstvo in denarstvo je bilo načrtno; njegove norme so predstavljale splet relacij.³⁰

Witthöftove kombinacije in ugotovitve bodo gotovo še predmet mnogih razmišljanj. Imam pa vtis, da bodo glavne zgoraj povzete ugotovitve morale obveljati.

III. Krajevna diferenciacija denarnih sistemov.

Kot smo videli, že karoliški sistem ni bil absolutna enota, temveč je pokrival, spravljal na skupni imenovalec več regionalno različnih sistemov, pri čemer so iz medsebojne relacije kovancev različnih vrst nastajali tudi različni računski sistemi.

V kratkem so za razvoj na slovenskem ozemlju prihajali v poštev naslednji računski sistemi, ki smo njihove podlage pravkar v glavnem spoznali:

— karoliški sistem: 1 funt = 20 solidov po 12 denarijev = 240 denarijev,

— beneški sistem: 1 funt (libra = libernik) = 20 solidov (po 12 denaričev = 240 denaričev),

— veronsko-tirolski sistem: 1 funt = 20 solidov po 12 denaričev = 240 denaričev; 1 berner (verončan = krajcar) = 20 denaričev,

— bavarsko-avstrijski sistem: 1 funt = 8 šilingov po 30 denaričev = 240 denaričev; 1 računska marka = 160 denaričev.

Kovni sistemi so se le deloma ujemali s števnimi sistemi. V glavnem so le nekateri kovanci postali nosilci števnih sistemov (na primer libernik, sold, krajcar), drugi pa so z njimi stopali v računsko razmerja, ustrežajoča kovinski vrednosti.

Tudi na slovenskem ozemlju in v njegovi bližnji sosesčini (Breže-Friesach na Koroškem; ožje območje Oglejskega patriarhata) so se — zlasti v prvi polovici 13. stoletja — pojavile kovnice v rokah visokih cerkvenih in svetnih fevdalcev. Z numizmatičnega gledišča je njihova dejavnost največ po zaslugi Arnolda Luschina,³¹ pa tudi Egona Baumgartnerja³² razmeroma dobro preučena.

Za breške kovanice velja, da se je v primeri s karoliškim denarijem po 1,701 izkôv v dobrih 300 letih le malo povečal. V Brežah so začeli kovati po kölnskem vzorcu med leti 1125 in 1130. Pri tem so po nekaterih mnenjih sprva uporabljali lažjo marko (210,42 g), iz katere naj bi bili kovali 144 denaričev. Leta 1170 naj bi bili prešli na težjo marko (233,812 g) po 160 denaričev. Dejansko so kölnski denariči od 11. do 13. stoletja tehtali povprečno po 1,4 g (vendar ne prav čistega) srebra. Podobno bi moral tudi breški denarič med leti 1136 do 1164 tehtati po 1,437 g. Ohranjeni kovanci so precej pod tem povprečjem.³³ Za čas od 1170 do 1200 je Luschin v povzetku svojih ugotovitev navedel povprečne teže denaričev: 1,12 g; 0,935 g in 0,8 g. V približno štirideset let starejši najdbi pa je bila povprečna teža denaričev še 1,25 g (med 1,03 in 1,47, vendar je bila večina kovancev še blizu povprečju).³⁴ Deloma gre to na račun obrezave in obrabe, deloma na račun postopnega večanja izkova. Pri tem večanju so med 1215 do 1230 prednjačili Spanheimi in Andechs-Meranijci (245 denaričev na marko). Od 1287 naprej so breške denariče kovali po dunajski marki (275,347 g).³⁵

Oglejski patriarh je (precej verjetno) dobil že 1028 kovno pravico, toda njegovo ozemlje je še do srede 12. stoletja ostalo domena čedalje slabših veronskih in bene-

²⁸ Witthöft, nav. delo, str. 144 sl.

²⁹ Witthöft, nav. delo, str. 156 sl.

³⁰ Witthöft, nav. delo, str. 165 sl.

³¹ O njem glej z gledišča numizmatike in denarne zgodovine zlasti: G. Probst-Ohstorff pod imenom Luschin v *Neue österreichische Biographie* XVI, 100—111.

³² Nekrologa v: *Carinthia* I, 142 (1952), str. 732 in A. Jeločnik v *Zgodovinskem časopisu* 5 (1951), str. 299—300.

³³ G. Probst, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte, Von den Anfängen bis 1918*, Wien-Köln-Graz 1973, 684 strani, zlasti str. 241—250.

³⁴ Luschin, *Allgem. Münzkunde* (kot v op. 6), str. 79.

³⁵ Probst, *Münz- u. Geldgesch.* (kot v op. 33), str. 243.

ških kovancev. Veronski denarius cruciatus (prednik krajcarja!) je v prvi polovici 12. stoletja vseboval le še 0,263 čistega srebra. Zato je patriarh Peregrin (1130—1164), ki je bil kot Spanheimovec doma iz ozemlja breškega kova, obnovil kovno pravico svoje cerkve in začel kovati po breškem vzorcu veronski cruciati pa so ostali v rabi kot drobiž (denarii parvuli) v vrednosti 1/12 breškega denariča. V prvih desetletjih 13. stoletja so se oglejski patriarhi osamosvojili in začeli kovati lastne, tako imenovane oglejske ali furlanske denariče pot beneški marki (238,3537 g), ki so polagoma izrivali breške.³⁶ Za čas nekaj pred 1340³⁷ ocenjujejo stare oglejce na čistino 0,75 g, nove na 0,594 g, kar kaže na močno poslabšanje kova, povezano z gospodarskimi težavami. Zadnji je vzdrževal kovnico oglejcev patriarh Ljudvik von Teck (1412—1437).³⁸

Ne samo kovni, tudi števni sistemi so se tako na slovenskem ozemlju in v njegovi sosesčini začeli diferencirati in srečevali so se kovanci različnih vrednosti (čiste vsebine srebra), pripadajoči različnim števničnim sistemom. Tako so kovanci in števne enote istega imena lahko predstavljali različne množine srebra. Vzemimo za primer solidus/šiling. Že od karoliške dobe naprej je bavarski solidus (30 denarijev) nominalno predstavljal dva in pol krat več denarijev kot frankovski ali severnoitalijanski (po 12 denarijev). Temu se je zdaj pridružila še razlika v vsebini denariča: veronski je v prvi polovici 12. stoletja vseboval le še 0,263 g čistega srebra, breški (po kölnskem vzorcu) pa je v tem času vseboval povprečno vsaj 1,25 g, v neokrnjenem kovu celo okrog 1,4 g. Breški denarič je tedaj okrog 1150 pomenil vsaj petkrat in celo šestkrat več kot veronski. Dvanajst veronskih cruciatov je pomenilo približno 3,16 g srebra, trideset breških denaričev po bavarskem štetju pa 37,5 do 42 g srebra. Torej je šiling po bavarskem štetju v zvezi z breškimi denarji pomenil vsaj dvanajstkrat več srebra kot severnoitalijanski soldo. Ko je v ta razmerja vstopil dunajski denarič, vezan izključno na dolgi šiling, se je razmerje kvečjemu še povečalo. Podobno velja za beneški kovanec in števno enoto liro v razmerju do dunajske utežne oziroma števne enote funta.

Zaradi znanega odtekanja boljših kovancev v prekov, prid slabšim se je bilo proti stalnemu poslabšanju težko boriti in to so očitno občutile v beneški sosesčini slovenske kovnice in potem habsburške. Edino sredstvo proti odtoku boljših kovancev je bilo vzdrževanje primernih, srebrni vrednosti ustreznih tečajev, to pa ni bilo vedno lahko. Nekaj stabilnosti je v denarne razmere zopet prinesel zlatnik. Od druge polovice, 13. stoletja se je v zahodni Evropi zopet uveljavil zlati denar, ki so ga najprej začela kovati italijanska mesta. Po Firencah je dobil ime floren (florint, forint); po doževi (dux) kovnici, (zecca), v Benetkah ime dukat ali cekin. Tudi Madžari so začeli kovati zlat denar po italijanskem vzorcu (ogrski goldinar, gulden). Ker se je razlika v vrednosti med zlatniki mogla v plačilnem prometu izravnati s srebrnim drobižem (kar pri samem drobižu ni bilo mogoče), zlati denar ni toliko odtekal v prekov, tudi če je bil dober.

Z vsem tem so nakazane šele smeri, v katerih bi morala slovenska denarna zgodovina v prihodnje povezovati numizmatična dognanja s podatki o denarnih tečajih, ki jih najdemo v pisanih virih.³⁹ Dokler to delo ni opravljeno, nam ostaja zlasti za 14. in za del 15. stoletja marsikaj nejasnega.⁴⁰

³⁶ Probszt, nav. delo, str. 250 sl.

³⁷ Vir je Pegolottijeva Pratica della mercatura (gl. Pagnini dal Ventura, Della decima e di varie altre gravzze, Tom. I, Lisbona e Lucca 1765, edicija Allen Evans, Camb. (Mass.) 1936. Orig. izd. str. 151 sl. Pegolottijev spis je nastal nekoliko pred 1340. Vsebuje še vrsto drugih podatkov za zgodovino trgovine tudi vsaj posredno za naše kraje.

³⁸ Probszt, Münz- u. Geldgesch. (kot v op. 35), str. 253.

³⁹ Primer takih podatkov: P. Blaznik, Urbarji freisinske škofije, Ljubljana 1963 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4, SAZU), str. 97—99. Tu se očitno pokaže nejasnost glede solida. Pojav starih in novih oglejcev že l. 1291 in nihanje njihovega medsebojnega razmerja kaže na to, da so se oglejci že daleč pred Pegolottijevimi računi spreminjali. Večjo jasnost bo mogla dati le precejšnja zgostitev računskih podatkov.

⁴⁰ Na primer M. Kos, Urbarji slovenskega Primorja II, Ljubljana 1954 (Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, SAZU). Podatki na str. 88 bi postali bolj razumljivi, če bi računali z beneškimi liberniki (lirami). Po mojih navetih so sestavljeni podatki na str. 89 za začetek 16. stoletja.

IV. Nastajanje posebnega slovenskega števnege sistema.

Posebni slovenski števni sistem postane otipljiv okrog leta 1500. Izmed kovancev, ki so bili dotlej v obtoku, je postal jedro novega števnege sistema beneški sold(o), ki ga je treba po vsem povedanem ostro ločiti od avstrijskega šilinga. V razmerje z njim so postavljali drugo števno enoto: črni denarič, ki je veljal pol solda. Glavni ključ za razumevanje denarnega sistema na Slovenskem je torej razmerje 1 beneški sold = 2 črna denariča.

Kaj je bil črni denarič? Ponovno beremo razlago, da gre pri tem za bakrene kovanice. Včasih morda res, toda imamo tudi jasne dokaze, da to ni bilo nujno. Okrog leta 1400 so na Dunaju imeli črn in bel denar, ki sta bila oba srebrna, in sta se razločevala le po kvaliteti legure.⁴¹ Nedvomno je tudi, da kranjski denarič od približno leta 1500 naprej ni bil identičen s katerimkoli realnim kovancem, ki bi bil kovan kot pfenig, denarič itd. Odkod se je črni denarič prvotno vzel, moramo za zdaj pustiti odprto. Gotovo je le, da je predstavljal pol beneškega solda in da je bil števna enota, s katero so kovance različnih provenienc in vsebinetna slovenskem ozemlju spravljali v zvezo z beneškim računskim sistemom.

Na tej bazi so razvili dalje stare števne sisteme funtov in mark, s tem da so med drugim tudi beneške solde prešteli v markah. Okrog leta 1500 nastajajo torej naslednja razmerja: 1 beneški sold = 2 črna denariča; 1 funt števni denaričev = 120 beneških soldov po 2 črna denariča = 240 črnih denaričev; 1 števna marka denaričev = 80 beneških soldov po 2 črna denariča = 160 črnih denaričev; 1 marka števni soldov = 160 beneških soldov po 2 črna denariča = 320 črnih denaričev.

V času, ko je veljal ta sistem, so trije drugi valutni sistemi prišli med seboj do nekih okroglih relacij. Funt dunajskih denaričev se je po vrednosti dejansko izenačil s cesarskim (renskim) goldinarjem, oba pa sta predstavljala enako količino srebra kot 60 krajcarjev. To pa je obenem pomenilo, da je krajcar ustrežal štirim dunajskim (belim) denaričem. Ta razmerja je cesar Maksimilijan prevzel in utrdil s svojo denarno reformo leta 1510/1511. Po njej je torej nastalo razmerje: števni funt dunajskih (belih) denaričev = goldinarski kovanec in števni goldinar = 60 krajcarjev (kovanih in števni) po 4 bele denariče = 240 belih denaričev.

Dunajski šiling je odslej naprej ustrežal sedmim krajcarjem in pol. Kovani goldinar je v primeri z zlatniki izgubljal pomen, utrdil pa se je kot števna enota za 60 krajcarjev. Na Kranjskem je nastala težava, kako uskladiti dunajski (beli) denarič (belič, ivinar) s polovico solda = črnim denaričem kot domačo števno (računsko) enoto.

Dunajski krajcar je od 1510 dalje vseboval 0,470 g čistega srebra, dunajski denarič je torej predstavljal 0,117 g, po letu 1523 oziroma 1524 pa le še 0,105 do 0,107 g.⁴²

Med leti 1474 do 1518, je beneška lira uradno predstavljala 6,18 g srebra, sold torej 0,309 g in slovenski, črni denar kot računsko enota 0,154 g,⁴³ nato je vrednost črnega denariča padla v letih 1518 do 1524 na 0,145 g, 1525 do 1564 pa na 0,128 g.

Beli denarič po 0,107 g in črni denarič po 0,154 g je bilo glade na čistino že tako težko spraviti v okroglo razmerje (69 : 100 ali zaokroženo 7 : 10). Videti pa je, da je beneški denar v resnici že pred letom 1518 padel pod navedeno čistino in se v praksi že približal čistini, priznani šele 1525. leta. To kaže tečaj beneških kovancev in s tem črnega denariča na Slovenskem: it.

Že od leta 1508 naprej vsaj do okrog 1527 je krajcar veljal 1,75 solda, kar pomeni, da je beli denarič veljal 7/8 črnega denariča ali: 8 belih denaričev = 7 črnih denaričev. Izhajajoč iz belega denariča po 0,117 g srebra je torej črni denarič v dejanskem prometu predstavljal 0,134 g srebra, kar je nekoliko pod čistino, ki naj bi jo po beneškem kovu predstavljal med leti 1518 do 1524 in nad čistino po letu 1525.

⁴¹ Ernst, Geschichte (kot v op. 4), str. 250 sl.

⁴² A. F. Pribram — R. Geyer — F. Koran, Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich, Wien 1938, str. 13, 28.

⁴³ Papadopoli, Sul valore (kot v op. 9), Tab. I. (Podatek v gornjem tekstu velja za račun na podlagi marcellov.) Prim. tudi isti, Le monete di Venezia, Venezia 1893.

Vsekakor je razmerje 7 : 8 bilo v denarnem prometu kaj neugodno, kar posebej velja za razmerje funta črnih denaričev do goldinarja na podlagi belih denaričev:

en funt črnih denaričev = 120 soldov \times 4/7 krajcarja = 68,571428 krajcarja.

Iz tega izhaja dvoje: 1. Na Kranjskem funt ni bil — kot drugod — enakovreden goldinarju, temveč je veljal skoraj devet krajcarjev več kot goldinar. 2. Razmerje ni bilo okroglo. Zato so včasih (primere imamo iz let 1511 do 1519) jemali rajši razmerje pet črnih denaričev = šest belih, kar je dajalo bolj zaokrožen rezultat:

en funt črnih denaričev = 120 soldov \times 3/5 krajcarja = 72 krajcarjev. Račun se zdaj izide.

Ko so valorizirali denarne urbarialne dajatve, navedene v črnih denaričih, so deželno knežji komisarji računali za štiri črne denariče pet belih. Namesto zvišanja za 1/7 (14,3 %) so dajatve zvišali za 1/4 (25 %). Ni čudno, če so se kmetje temu zoperstavljali. Tudi to razmerje pa ni bilo brez podlage: ustrezalo je skoraj natančno razmerju med čistino belega denariča 0,117 g in čistino 0,154 g, ki naj bi jo po beneškem izkovu predstavljalo pol solda, to je črni denarič.⁴⁴

Skratka: ob času velikega slovenskega punta so se črni in beli denariči srečevali v treh razmerjih:

	črnih	belih
po prevladujočem razmerju ali 1 funt = pribl. 68,6 kr	7 : 8	
po zaokroženem razmerju ali 1 funt = 72 kr	5 : 6	
po uradnem beneškem izkovu ali 1 funt = 75 kr	4 : 5	

Vsako izmed teh razmerij je imelo za posledico vrsto nadaljnjih razmerij, med nižjimi in višjimi števnimi enotami, ki bi nas na tem mestu, kjer nam gre le za podlage, vedla predaleč. Treba pa je vendarle podčrtati, da je imel libernik (beneška lira), leta 1518 tečaj 80/7 ali 11,43 krajcarjev. Razmerje je bilo torej zelo nepraktično, pa tudi za libernik precej neugodnejše, kot so ga pozneje skušali uveljaviti Benečani (gl. spodaj).⁴⁵

Kombinacije nižjih in višjih enot so se v dnevnem prometu dokaj hitro menjavale ali pa so si jih posamezniki pri pisanju računov izbirali po svoje. Tako je bilo moč na podlagi ohranjenih trgovskih računskih knjig ugotoviti tebe sisteme: Nekako do leta 1515 so računali na funte črnih denaričev in na solde. Okrog leta 1517 je prevladoval račun na goldinarje in krajcarje, poleg tega pa še uporaba računskih dukatov. Okrog leta 1520 so začeli vpisovati vsote v značilni kombinaciji goldinarjev in soldov. Okrog leta 1535 so uporabljali računске dukate in krajcarje.⁴⁶

Tedaj se je namreč v Ljubljani kot računska enota uveljavil dukat po 80 krajcarjev, pri čemer pa razmerje med krajcarjem in črnim denaričem še ni dognano.⁴⁷

Pač pa nam dokazuje popolno uveljavitev črnega denariča v Ljubljani špitalski urbar⁴⁸ iz leta 1541, ki povezuje krajcar s črnim denaričem, funtom črnih denaričev in celo še z marko soldov na naslednji način:

1 funt črnih denaričev = 80 krajcarjev = 240 črnih denaričev
1 marka soldov = 106 2/3 krajcarja = 160 soldov = 320 črnih denaričev.

S tem trčimo okrog 1540 na razmerja:

1 krajcar = 1 1/2 solda = 3 črne denariče ali

4 beli denariči = 3 črni denariči ali

1 sold = 2/3 krajcarja.

Ogrski goldinar je na tej podlagi imel 85 krajcarjev.

⁴⁴ S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, v: Zgodovinski časopis, 6-7 (1952-53), str. 428. Dokumentacija in glavni računi, na katerih slone gornja izvajanja, so vsebovani v mojem ekskurzu o denarnih razmerah v prvi polovici 16. stol. v knjigi S. Vilfan — B. Otorepec — V. Valenčič, Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Ljubljana (v tisku), (Viri za zgodovino Slovencev 8, SAZU), str. 167-184.

⁴⁵ Tabela, ki delno prikazuje razmerje na podlagi 7 črnih = 8 belih denaričev: Vilfan-Otorepec-Valenčič (kot v op. 44), str. 184.

⁴⁶ Kot v prejšnji opombi, str. 184.

⁴⁷ Kot v prejšnji opombi, str. 182, 183.

⁴⁸ Nadškofljski arhiv v Ljubljani, fond Kapiteljski arhiv.

Novo razmerje je bilo očitno ugodno za beneški denar. Beli denarič je tedaj pomenil 0,1 do 0,109 g srebra,⁴⁹ črni denarič (1/48 lire Mocenigo) pa 0,107 g čistega srebra oziroma 0,113 kosmate teže.⁵⁰ Novo razmerje 4 : 3 torej nikakor, ni ustrezalo dejanskemu razmerju srebrne vrednosti obeh kovancev in je odtlej naprej redno prihajalo do konfliktov okrog tečaja beneških kovancev.

Razmerja, ki jim sledimo od približno 1540 naprej (so pa lahko nekoliko starejša) so torej bila:

fl.	funt belih den.	avstr. šil.	krajc.	ben. lib.	ben. sold	črni den.	beli den.
1	1	8	60	4 1/2	90	180	240
2/9	0,22	17/9	13 1/3	1	20	40	53 1/3

Temelj: 3 črni den. = 4 beli den.

V tej povezavi so nastopali tile beneški kovanci: 1 »petak« (verjetno od *patacca*, ker številke 5 pri njem ni najti) = 4 beneški soldi; 1 osmak = 8 beneških soldov; 1 liberčnik = 20 beneških soldov.¹

Računska in kovana lira za zunanji promet po 20 soldov (liberčnik) je na gornji podlagi veljala 13 in 1/3 krajcarja.

Razmerje že okrog srede 16. stoletja ni ustrezalo dejanski vsebini kovancev, po bitki pri Lepantu (1571) pa so Benetke prišle v finančne škripce in se skušale iz njih med drugim izmótati s kovanjem slabšega denarja. Od leta 1578 naprej je na primer lira kot 1/7 scuda predstavljala le še 4,309 g srebra. Čeprav se je beneški denar vsaj nekaterih vrst občasno izboljšal, se glede čistine zdi, da ni več dosegel prejšnjega razmerja do avstrijskega. Benečani pa so kljub temu tečaj svojega liberčnika še držali na prejšnji višini, tako da je na Kranjskem veljal še naprej 13 1/3 krajcarja. Tako so za svoj denar v trgovskem prometu dobivali boljši avstrijski denar in iz tega kovali svoje slabše kovance.

Stanovi notranjeavstrijskih dežel pod nadvojvodo Karlom, med katerimi so prednjačili zlasti štajerski stanovi, so si prizadevali za valutno politiko, ki naj bi ta odtok preprečila. Začela se je prava papirnata vojna proti beneškim petakom in liberčnikom, ki se je slednjič končala s kompromisno rešitvijo — uvedbo kranjske valute.

V: Kranjska valuta.

Kranjska valuta ni nič drugega kot poseben tečaj, ki je bil beneškim kovancem priznan na Kranjskem in v njeni sosesčini. Potek njenega nastanka je bil v kratkem tale:

Medtem ko je bil obtok tujih kovancev v prvi polovici 16. stoletja še na splošno dovoljen, je denarni red iz leta 1560 hotel prepovedati kar vse italijanske srebrnike, ki naj bi izginili iz prometa v roku šestih mesecev. Na Kranjskem je ta predpis, ki se se je kaj malo oziral na dejanske razmere, ostal očitno le na papirju, kar nam najboljše izpričujejo ponovna naročila deželnih knezov, naj se denarni red vendarle že začne izvajati, naročila, ki so se ponavljala v presledkih nekaj let. Leta 1574 je bil izrecno prepovedan beneški liberčnik, nakar je leta 1576 izšel nov generale o kovancih. Ker tega generala ne poznam v izvorniku, naj nas z njegovo vsebino seznanjajo ponovni razglas iz leta 1578. Razni tuji kovanci, med drugim laški, so bili prepovedani, najslabši s takojšnjo veljavnostjo, drugi pa naj bi še nekaj časa krožili po dotodanjem (beneškem, nominalnem) tečaju, nato pa po nižjem, valviranem tečaju. Glede na posebne razmere pa je bil na Spodnjem Štajerskem začasno dovoljen še ogrski tretjak (»dreier«), ponekod — verjetno na Primorskem — pa laški kovanec v polni vrednosti. Leta 1576 je zato nadvojvoda Karel omejil polno veljavo ogrskih tretjakov na štiri mesece, nakar bi po preteku tega roka njihov tečaj znašal namesto treh le dva beliča. Sicer pa je zlasti za Kranjsko odredil, da slabi laški kovanci (pe-

⁴⁹ Pribram — Geyer — Koran (kot v op. 42), str. 28.

⁵⁰ Papadopoli, Sul valore (kot v op. 9), Tab. I.

taki ter kovanci po 6 in 8 šoldov) pridejo po štirih mesecih ob veljavo, liberniki pa naj po preteku tega roka veljajo le še 11 krajcarjev (znižanje tečaja za 17,5 %). Toda tudi ti predpisi se niso mogli uveljaviti. Karel je za uveljavitev svojih predpisov določal vedno nove roke, vedno brez uspeha.

Leta 1582 je zato nadvojvoda Karel dvignil valvirani kurz za libernik na 12 krajcarjev (znižanje v primeri z dotlej dejansko veljavnim tečajem za 10 %), kar pa tudi ni prineslo zaželenega uspeha. To velja prav tako o nadvojvodovem poskusu, da bi zbil tečaj črnega denarica glede na njegovo slabo kovinsko vrednost na vrednost belica. Konec Karel leta 1588 zvedel, da se njegovih tečajev drže samo njegovi uradi, sicer pa nihče, je deželnemu upravitelju in vicedomu na Kranjskem poslal strog ukor. Upravitelj in vicedom sta Karlu razložila težave — zlasti da ni drugega kovanca v deželi, da so Kranjci kot prodajalci prisiljeni prodajati za beneški kovanec po tamkajšnjem tečaju in da se domači tečaj ne more uveljaviti, dokler ni uveljavljen tudi v avstrijskem Primorju. Deželni knez in organi v deželi so še naprej izdajali razglase, o katerih so mogli že vnaprej pričakovati, da bodo bob ob steno. Take razmere so ustvarile tudi prav ugodne pogoje za špekulacijo. Kdor je po svojem uradnem položaju, na primer kot zemljiški gospod, dobil libernik po 12 krajcarjev, ga je v plačilnem prometu dal naprej po 13 in 1/3 krajcarja ter s tem pridobil nekaj čez 10 % profita. Leta 1588 je nadvojvoda Karel naročil, naj se postavijo posebni ogleduhi, ki bodo ovajali ljudi, ki trgujejo z liro po polnem tečaju. Novomeški sodnik in mestni svet sta na ta razglas odgovorila, da na Dolenjskem drugega denarja kot laškega ni, da je razvrednotenje udarec za reveže, in sta kratkoma izjavila, da teh predpisov ne bosta izvajala. Kamnik je bil mehkejši in celo začel izrekati kazni, s čimer je dosegel samo ta učinek, da so ljudje prenehali obiskovati kamniške sejme.

Tik pred smrtjo je zato nadvojvoda Karel 1590 preklical svojo valvacijo libernika za Kranjsko, Goriško z okoliškimi glavarstvi ter primorske kraje, pa tudi za celjsko, četrt. Tu je torej libernik odslej naprej, tudi zakonito veljal 13 1/3 krajcarja, medtem ko je v drugih avstrijskih krajih veljal le 12 krajcarjev. Razlika v tečaju je bila torej pri 40 črnih denaricah 4 denarice, pri 100 denaricah 10 denaric, kar velja prav tako za mnogokratnike v goldinarjih.⁵¹

Pri plačilih denarja, ki so ga pošiljali na primer v Gradec, se v računskih knjigah ljubljanskega mestnega sveta razlika v tečaju knjiži kot izguba zaradi valvacije. V začetku 17. stoletja pa so ta način knjiženja opuščali in so razliko v tečaju kratkoma prištelij, ki plačilu. Če naj bi se na primer v Gradcu plačal znesek 2. gld. (120 krajcarjev), je to pomenilo sicer po kranjskem tečaju 9 libernikov, po graškem tečaju pa je devet libernikov veljalo le 108 krajcarjev. Za plačilo dveh goldinarjev je bilo treba torej poslati v Gradec 10 libernikov, kar je po kranjskem tečaju pomenilo 133 1/3 krajcarja. Na ta način sta iz dveh tečajev libernikov in njim ustreznih kovancev nastali dve valuti: »nemška« z nižjim tečajem libernika in »kranjska« z višjim tečajem libernika. Ljubljanske računske knjige so večinoma sestavljene po kranjski valuti, le tu in tam, na primer tik pred letom 1620, se opaža kak sunek nemške valute.

⁵¹ Bistvo kranjske valute (veljave) je v grobem, vendar brez natančnejših izračunov, že zadel A. Globočnik, *Geschichtlicher Überblick des österreichischen Geld- und Münzwesens*, Wien 1897, XXII. Odlotčne vire je obdelal in objavil: G. Probst, *Innerösterreichs Münzpolitik von 1564 bis 1619*, v: *Nunismatische Zeitschrift* 57 (1924), Wien, str. 19–80, zlasti dodatek Münzmandate št. 1–24, str. 72–76 (za leta 1569 do 1614). V slovenski literaturi je nekaj, čeprav precej fragmentarnih podatkov prispeval zlasti J. Polec, *Svobodniki* (kot v op. 2), pod podnaslovom XX. Denarstvo med podložniki, str. 125–128.

⁵² Kvantitativne izračune sem v letih 1952/53 sestavil predvsem na podlagi računskih knjig mest Ljubljane (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni arhiv, Cod XIII) in normative vire dopolnil največ po zbirki patentov v Arhivu SRŠ, vendar sem od tega objavil le v opombah 3 in 44 navedene prispevke. Pozneje je izšlo še delo: G. Probst, *Die kranjersche Währung*, v: *Nunismatische vijesti*, Zagreb, XV (1968), br. 26, str. 63–70. Prevod: isti, »Kranjska vrijednota« (valuta), v: *Bilten Hrvatskog Numizmatičkog društva*; Zagreb VII (1969), br. 16, str. 1–6.

Gornji prikaz je povzet po pravkar omenjeni literaturi in po mojih še neobjavljenih računskih materialih. Pri tem je upoštevano tudi moje poglavje o denarstvu v knjigi Vilfan — Otorepec — Valenčič (kot v op. 44). Ker se bo treba na natančnejši prikaz kranjske valute še povrniti, naj zaenkrat zadošča ta sumarna navedba glavne literature in virov. Prim. še: S. Becher, *Das österreichische Münzwesen ... 1524 bis 1838*, II. Bd., Wien 1838, 66–68.

Relacija kranjske do nemške valute se izraža na primer, v tehle številkah: 0,2 goldinarja = 1,6 avstrijskega šilinga = 12 krajcarjev = 1 beneški libernik = 20 beneških soldov = 40 črnih denaričev = 48 belih denaričev; 1 goldinar = 8 avstrijskih šilingov = 60 krajcarjev = 5 beneških libernikov = 100 beneških soldov = 200 črnih denaričev = 240 belih denaričev; 90 goldinarjev nemške valute = 100 goldinarjev kranjske valute; 100 goldinarjev nemške valute = 111,11 goldinarjev kranjske valute.

Pri preračunavanju iz kranjske v nemško valuto moramo torej odšteti 10 %, pri preračunavanju iz nemške v kranjsko pa pribiti 11,11 %. Glede na to, ali jemljemo za izhodišče beneško ali pa avstrijsko enoto, so razmerja naslednja:

1590 vzporedno priznanje starega (beneškega) in novega (avstrijskega) tečaja beneških kovancev legalizira kranjsko valuto.

Tečaj za beneško enoto

Slov.	Enota	Avstr.
13 1/3 krajc.	= 1 ben. lib.	= 12 krajc.
100 fl.	= 450 ben. lib.	= 90 fl.
-10 % →		← +11,11 %
2/3 krajc.	= 1 ben. sold	= 3/5 krajc.
(10/15 krajc.)	= 1 ben. sold	= (9/15 krajc.)
1/3 krajc.	= 1 črni den.	= 3/10 krajc.

Tečaj za avstrijsko enoto

Slov.	Enota	Avstr.
4,5 ben. lib.	= 1 fl.	= 5 ben. lib.
90 ben. lib.	= 20 fl.	= 100 ben. lib.
+11,11 % →		← 10 %
1 1/2 ben. sold	= 1 krajc.	= 2/3 ben. sold
3/40 ben. lib.	= 1 krajc.	= 1/12 ben. lib.
3/8 ben. sold	= 1 beli den.	= 5/12 ben. sold
3/160 ben. lib.	= 1 beli den.	= 1/48 ben. lib.

Nadaljnja razmerja je moč razbrati iz priložene razpredelnice (str. 408—409).

V drugi polovici 17. stoletja se je razmerje kranjske do nemške valute zopet spremenilo s ponovnim znižanjem uradnega tečaja libernika. Po Kaernerjevi tabeli iz leta 1701 je bila relacija naslednja:

84 gold. 22 krajc. 2 denariča nemške valute = 100 goldinarjev kranjske valute
 100 gold. nemške valute = 118 goldinarjev 31 krajc. 1 denarič kranjske valute.

Pri preračunavanju iz kranjske v nemško valuto je treba tedaj odšteti 15,625 %, pri preračunavanju iz nemške v kranjsko pa pribiti 18,516 %. 13 1/3 krajcarjev kranjske valute velja tako približno 11 in 1/3 krajcarjev nemške valute.⁵² Podrobnosti o prehodu na ta tečaj še niso preučene, v bistvu pa gre nedvomno za podobne vzroke, ki so privedli do uvedbe kranjske valute sploh.

⁵² H. J. (Kärner von) Kärnburg, Drey threue nationes, welche aine der andern warhafft andeutet, wie ihre münzten in ihrem land güt- und gäbig seyn, Laybach 1700, 45 strani; isti, Behendter Wegweiser einer jeden nach selbst erwöhlienden werth im kauffen vnd verkauffen auch in mehr andern nebenstehend anzeigenden Fragen sich eraignenden Sach sambt ainem andern zur prob denen herrschafften vnd verwaltern gemachten tractät, Laybach 1701, 105 strani; isti, Teütsch- und cränerische wehrungs- veränderung sambt ainem beygefügeten gantz außführlichen interesse-entwurf, Laybach 1701, vsebuje 171 strani tabel (prva izdaja: Laybach 1687). Prim. V. Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, v: SAZU, Razred I, Razprave X, Ljubljana 1976—1977, str. 104.

PRVO. OBDOBJE RAZLOČEVANJA MED »NEMŠKO« IN »KRANJSKO« VALUTO
PO LETU 1582

I. Nemška valuta

	Beli denarič	Krajcar	Siling	Goldinar	100 fl	Crni denarič	Sold	Krajcar	Libernik	Goldinar	100 fl	
							Tečaj avstrijskih enot v beneško-kranjskih					
Avstrijski števeni sistem												
Beli denarič (ß)	1	1/4	1/30	1/240	1/24.000	5/6	5/12	5/18	1/48	1/216	1/21.600	
Krajcar (kr)	4	1	2/15	1/60	1/6000	3 1/3	1 2/3	1 1/9	1/12	1/54	1/5.400	
Siling (ß)	30	7 1/2	1	1/8	1/800	25	12 1/2	8 1/3	5/8	5/36	1/720	
Goldinar (fl)	240	60	8	1	1/100	200	100	66 2/3	5	1 1/9	1/90	
100 fl	24.000	6000	800	100	1	20.000	10.000	6666 2/3	500	11 1/9	1 1/9	

Tečaj beneško-kranjskih enot v avstrijskih

Crni denarič (ß)	1 1/5	3/10	1/25	1/200	1/20.000
Sold (ß)	2 2/5	3/5	2/25	1/100	1/10.000
Krajcar (kr)	3 3/5	9/10	3/25	3/200	3/20.000
Libernik (lb)	48	12	1 3/5	1/5	1/500
Goldinar (fl)	216	54	7 1/5	9/10	9/1000
100 fl	21.600	5400	720	90	9/10

II. Kranjska valuta

	Beli denarič	Krajcar	Siling	Goldinar	100 fl	Črni denarič	Sold	Krajcar	Libernik	Goldinar	100 fl
Tečaj avstrijskih enot v beneško-kranjskih											
Beli denarič (š)						3/4 š	3/8	1/4	3/160	1/240	1/24.000
Krajcar (kr)						3	1 1/2	1	3/40	1/60	1/6000
Siling (š)						22 1/2	11 1/4	7 1/2	9/16	1/8	1/800
Goldinar (fl)						180	90	60	4 1/2	1	1/100
100 fl						18.000	9000	6000	450	100	1
Tečaj beneško-kranjskih enot v avstrijskih											
Beli denarič (š)	1 1/3	2/45	1/180	1/18.000	1	1/2	1/3	1/40	1/40	1/180	1/18.000
Sold (š)	2 2/3	4/45	1/90	1/9000	2	1	2/3	1/20	1/20	1/90	1/9000
Krajcar (kr)	4	2/15	1/60	1/6000	3	1 1/2	1	3/40	3/40	1/60	1/6000
Libernik (lb)	53 1/3	16/9	2/9	2/900	40	20	13 1/3	1	1	2/9	2/900
Goldinar (fl)	240	8	1	1/100	180	90	60	4 1/2	4 1/2	1	1/100
100 fl	24.000	800	100	1	18.000	9000	6000	450	450	100	1

VI. Sklepi.

Srečanje dveh gospodarskih okolij in denarnih sistemov na slovenskih tleh je ustvarjalo specifičen položaj, ki je privedel do posebnih računskih sistemov, v katerih je pol beneškega solda veljalo za en »kranjski«, »črni« denarič. Intenzivni gospodarski stiki so Benečanom omogočali, da so tu dolgo odločilno vplivali na tečaj svojih kovancev v razmerju do avstrijskih, česar sicer v avstrijskih deželah niso mogli. To je ustvarilo »kranjsko« valuto. Pri tem so beneški kovanci v nemščini imeli slovenska imena.

Kljub svojemu imenu kranjska valuta ni bila le kranjska. Bila je tudi primorska in še več. Ne drži mnenje, da je razbijala slovenski gospodarski prostor. Nasprotno: podobno kot trgovina z morsko soljo⁵³ ga je povezovala in ločila od neslovenskega avstrijskega prostora. Segala je namreč tudi na vzhodu daleč čez kranjske meje in zasluži ime: »slovenski denarni sistem«. Ko je ljubljanski mestni pisar leta 1606, v času, ko je kranjska valuta bila na svojem vrhuncu, predložil svoj potni račun za potovanje v Gradec,⁵⁴ je ločil stroške po kranjskem in po avstrijskem tečaju. Eno skupino stroškov je združil »biss auf Marchburg alhin das gelt noch für voll ange-nommen wirdet«, drugo skupino pa so sestavljali tisti »von Marchburg auss alda beraith das gelt in verlust genomben wirdt«. Tudi ob rekapitulaciji tečajnih razlik začenja z besedami »von Marchburg, da, wie gemelt, das gelt in verlust zunemben angefangen wirdt«. Ni sicer čisto jasno, kako je bilo v samem Mariboru (morda je tu še veljal kranjski tečaj), Slovenska Bistrica pa je bila že popolnoma v območju kranjske valute. Podobno kot je mimo nekaferih predpisov solna meja dejansko segala približno do Drave, velja torej tudi za kranjsko valuto podobna meja.

Naj še dodam, da je prav zaradi prevlade beneških kovancev bilo v Ljubljani le malo čutiti inflacijo v letih, ki severno od Slovenije veljajo za Kipper- und Wipperzeit (okrog 1620).⁵⁵ Raznih pavšalnih sodb, ki morda veljajo za nemško in za avstrijsko zgodovino, ne smemo slepo prenašati na slovenske razmere, ki so se v mnogem oblikovale po svoje.⁵⁶

Ob sklepu se povrnimo še k izhodišču: šiling in sold sta bila različna kovanca, predvsem pa različni številni enoti. Bavarski šiling je veljal v primeri s solidom dva in pol krat več. Proti sredi 16. stoletja je šlo na 8 šilingov 90 soldov (faktor 11,25), v zadnji četrtini stoletja pa 100 soldov. Šiling je bil tedaj dvanajst in pol krat več vreden kot sold. Ni torej vseeno, ali pišemo in govorimo šiling ali sold!

Kdaj je prav šiling in kdaj sold? V prvi vrsti je treba najti odgovor v tistem viru, ki ga uporabljamo. Če ga ta ne daje, velja v 16. in 17. stoletju na slovenskem ozemlju (ne le na Kranjskem!) v trgovskem prometu domneva, da gre za sold. Pri uradnih računih pa na Štajerskem velja domneva za šiling.

Iz povedanega pa tudi sledi, da sta belič in vinar uporabna le za dunajski denarič, ki je računsko nekaj drugega kot »kranjski« črni denarič; da je marsikateri funt lahko v resnici beneški libernik ali lira in da sta naziva (p)fenig in beč v slovensčini popolnoma nepotrebna, saj je domači »denarič« po imenu dosti bližji enoti, iz katere (prav tako kot pfenig) izhaja.

Slovenska gospodarska zgodovina ne obravnava samo nekega obrobnega delčka kakega širšega gospodarskega sistema, temveč obravnava specifičen gospodarski sistem, katerega pojavi na področju denarstva sicer niso prav preprosti, zato pa nič manj vredni nadaljnjih, bolj poglobljenih in podrobnih raziskav. Pravkar orisani te-

⁵³ S. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo (Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu), v: Kronika X/3 (1962), str. 129–144, XI/1 (1963), str. 1–12.

⁵⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljane, Mestni arhiv, Cod. XIII/24, 1606, pril. 4, fol. 72.

⁵⁵ Na primer: G. Probst-Ostorff, Die Kipperzeit in Kärnten, v: Numismatische Zeitschrift, Wien, 1919, str. 1–70. (Obravnava predvsem dogodke v koroški kovnici, ki je bila seveda vključena v avstrijski kovni sistem.) O neznatnem pomenu »dolgega denarja« na območju kranjske valute pričajo zlasti račun-ske knjige ljubljanskega mestnega sveta (kot v op. 51 in 54).

⁵⁶ Izmed del, ki v slovenski literaturi obravnavajo druga področja denarne zgodovine (ki jo je treba razločevati od numizmatike!), katerih se tu nismo dotaknili, naj omenim zlasti dve: J. Kavčnik, O vrednotah (valutah), v: Slovenski pravnik (1900), str. 65–70, 97–102. Na str. 68/69 so obravnavani specifični problemi, ki so se postavljali v zvezi z Ilirskimi provincami. V. Murko, Denar, Ljubljana 1943, 171 strani.

melji, na katere se je gornji prispevek omejeval, vabijo k nadaljnjemu delu tudi na tem odseku gospodarske zgodovine.

Zusammenfassung

DIE GRUNDLAGEN DER WÄHRUNGSSYSTEME IN DEN SLOWENISCHEN GEBIETEN BIS ZUM 17. JAHRHUNDERT

Sergij Vilfan

Die vom Verfasser zum Teil bereits in früheren Werken dargestellten Währungsverhältnisse werden hier ausführlicher behandelt und interpretiert.

Auf slowenischem Boden trafen jahrhundertlang zwei Gruppen von Münz- und Zählssystemen zusammen, die oberitalienischen und die bayerisch-österreichischen. Beide waren aus der frühmittelalterlichen Libra zu 240 Denarii hervorgegangen, unterschieden sich jedoch sowohl je nach dem Feingehalt der Silbermünzen als auch in Hinsicht auf den Solidus, der nach dem fränkischen System 12 Denarii zählte, während der bayerische Schilling 30 Pfennig enthielt und demnach schon rein nominal 2,5-mal mehr bedeutete. — In dieser Verbindung wird die von H. Witthöft zur Diskussion gestellte Interpretation des fränkischen Münzwesens mit Hilfe von metrologischen Betrachtungen kurz dargestellt, deren wesentliche Thesen (wie etwa über die Rechnung »inter aurum et argentum« und über den differenzierten pondus Caroli) sich wohl durchsetzen werden.

Aus den bisher bekannten Angaben über das Münzwesen des 12.—14. Jhs. (über die Friesacher aus Münzstätten verschiedener Herren und die Agleier) geht hervor, daß die oberitalienischen Münzen viel rascher ihren ursprünglichen Feingehalt an Silber einbüßten, als die dem Namen nach entsprechenden Münzen, die nach bayerischer und dann auch österreichischer Tradition geprägt wurden. So enthielt um die Mitte des 12. Jhs. ein Friesacher fünf- bis sechsmal mehr Silber, als ein Veroneser (Berner) Pfennig und ein Schilling zumindest zwölfmal mehr als ein Soldo. Da die Kombinierung der verfügbaren numismatischen Angaben mit jenen der schriftlichen Quellen über Währungskurse noch aussteht, bleibt besonders für das 14. und 15. Jh. noch Vieles unklar.

Um 1500 ist im südlichen, slowenischen Teil Innerösterreichs ein eigenartiges Zählssystem zu vermerken, das auf dem venezianischen Soldo (der nach dem Gesagten vom österreichischen Schilling scharf zu unterscheiden ist) beruht, indem man aus dem Wert seiner Hälfte eine neue Zählinheit, den sogenannten schwarzen Pfennig schuf. Ob dahinter ursprünglich eine reelle Münze stand und welche es gewesen sein könnte, bleibt vorläufig noch eine offene Frage. Jedenfalls aber wurde der halbe Soldo als schwarzer Pfennig und als Vierzigstel der Lira (im Deutschen wurde für diese die slowenische Bezeichnung »der Libernik« übernommen) zunächst mit den österreichischen Zählheiten Pfund und Mark verbunden, z. B.: 1 Pfund schwarze Pfennige = 120 Soldi; 1 Mark Soldi = 320 schwarze Pfennige usw.

Dieses System mußte bald darauf mit dem Geldwesen nach der Reform des Kaisers Maximilian kombiniert werden, was jedoch auf große Schwierigkeiten stieß, da man kein rundes, dem Feingehalt der Münzen entsprechendes gegenseitiges Verhältnis finden konnte. Der Wiener (= »weiße«) Pfennig vertrat damals 1,107 g Silber; der schwarze Pfennig (= halbe Soldo) enthielt nach venezianischer Rechnung 0,154 g (in besseren Münzen), doch dürfte er als Zählinheit bereits um 1510 in Wirklichkeit weniger Silber vertreten haben. In Krain wurde nämlich zwischen 1508 und 1527 mit dem Verhältnis 8 weiße = 7 schwarze Pfennige gerechnet, was auf Grundlage des Wiener Pfennigs für den halben Soldo nur 1,134 g Silber ergibt. Die Berechnung eines aus diesem Verhältnis hervorgehenden Pfundes (240 schwarze Pfennig) ergab 68,571,428 Kreuzer; das Krainer Pfund entsprach demnach nicht (wie das österreichische) dem rheinischen Gulden und stand auch in keinem runden Verhältnis zur österreichischen Währung. Man griff daher mitunter zum Verhältnis 6 weiße Pfennige = 5 schwarze, was ein Pfund von genau 72 Kreuzern und somit ein rundes, zu Rechnungszecken praktischeres Resultat ergab. Es kam aber auch vor, daß 5 weiße Pfennige 4 weißen gleichgesetzt wurden (ein Krainer Pfund also = 75 Kreuzer), was dem angeblichen (doch kaum dem tatsächlichen) Feingehalt der entsprechenden Münzen entsprach und bei der Umrechnung von Urbarialabgaben von alten (schwarzen) auf neue Pfennige ein Resultat ergab, das um etwa 11 % höher war, als das nach dem üblichen Kurs errechnete. —

Nachdem um 1520 eine Kombination von Gulden und Soldi, darauf aber um 1535 eine Kombination von Rechendukaten und Kreuzern gebräuchlich waren, kam um 1540 in einer ungewöhnlichen Kombination von Pfund schwarzer Pfennige, Mark Soldi und Kreuzer, zugunsten der venezianischen Münzen das Verhältnis 4 weiße = 3 schwarze Pfennige (oder 1 Soldo = 2/3 Kreuzer) in Anwendung, was bedeutet, daß der Libernik (die Lira) zu 13 1/3 Kreuzer notierte. Dieser, von Venedig in seinen östlichen Handelsbeziehungen diktierte Kurs führte seit 1560 zu einer Reihe von erfolglosen Verboten der venezianischen Münzen auf österreichischen Gebiet, die später zum Teil auf die Herabsetzung des Libernik auf 11 und etwas später auf 12 Kreuzer gemildert wurden. Da auch dies zu keinem Erfolg führte, mußte Erzherzog Karl in einem Teil seiner Länder, fast im Umfang der heutigen SR Slowenien, den Libernik in seinem vollen (venezianischen) Kurs zulassen. In einem Teil Innerösterreichs galt nun der venezianische Kurs (= die Krainer Währung), im anderen Teil der von den innerösterreichischen Behörden festgesetzte, für die venezianischen Münzen ungünstigere Kurs (= die deutsche Währung). Für einen österreichischen Gulden mußte man demnach im Bereich der Krainer Währung vier Libernik bezahlen, in Graz zum Beispiel aber 4 1/2 Libernik. Hundert Gulden venezianischen Geldes nach der Krainer Rechnung ergaben neunzig Gulden deutscher Währung (-10 %), hundert Gulden deutscher Währung dagegen 111 1/9 Krainer (ischer) Währung (+11,11 %). In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts wurden 100 Gulden Krainer Währung auf 84 fl 22 Kr. 2 Pf. deutscher Währung herabgesetzt (-15,625 % bzw. +18,516 %).

Die etwa bis zur Drau reichende, in der Krainer (ischen) Währung gipfelnde Kreuzung mediterraner und alpiner Währungssysteme ist — ebenso wie der Meersalzhandel — eine kennzeichnende Erscheinung des slowenischen Wirtschaftsraumes in der Zeit vor dem Eingreifen des rechtlichen Absolutismus. Sie hatte unter anderem zur Folge, daß die Kipper- und Wipperzeit in den Rechnungsbüchern der Krainer Hauptstadt kaum zu bemerken ist.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, saj je njen soizdajatelj Muzejsko društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.